

เพลงระบำบ้านนา*

เพลงระบำบ้านนา (Pleng Rabumbanna) เป็นเพลงพื้นบ้านที่ชาวบ้านนิยมร้องเล่นกันเพื่อความบันเทิง เป็นเพลงปฏิพากย์ที่มีการร้องโต้ตอบกันระหว่างชายและหญิง ลักษณะการแสดงมีการทำท่าทางประกอบแต่ไม่มีการเต้นแม้ว่าจะมีคำว่าระบำก็ตาม นิยมร้องเล่นกันในช่วงเทศกาลต่างๆ เช่น วันสงกรานต์ และในงานบุญต่างๆ แหล่งกำเนิดของเพลงนี้อยู่ที่จังหวัดนครนายก ในเขตอำเภอบ้านนา อำเภองครักษ์ และยังมีที่จังหวัดอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงแต่ก็พบไม่มากนัก จัดเป็นเพลงพื้นบ้านภาคกลาง

ความสำคัญ

วัฒนธรรมด้านเพลงพื้นบ้านเป็นสื่อแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านในความเป็นคนในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นส่วนหนึ่งในเอกลักษณ์ของชาติไทยที่สร้างความมั่นคงในความเป็นชาติ ความเป็นเอกราชที่ยังคงความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมของตนเอง นอกจากนี้ เพลงระบำบ้านนายังเป็นสื่อกระจายข่าวสารให้แก่ชาวบ้าน อนุรักษ์วัฒนธรรมไทย สืบทอดมรดกด้านภาษา ในบทร้องเพลงระบำบ้านนา และยังได้องค์ความรู้พื้นบ้านในด้านต่างๆ เช่น ด้านสมุนไพร ด้านพฤกษศาสตร์ เป็นต้น

ประวัติความเป็นมา

ข้อมูลด้านเพลงระบำบ้านนาได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานว่ามีการร้องเล่นเพลงพื้นบ้านชนิดนี้นานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่สืบสาวได้เพียงพ่อเพลงแม่เพลงในปัจจุบันที่ยังมีชีวิตอยู่ว่าได้สืบทอดเพลงมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย พอเกิดมาจำความได้ก็มีการร้องเล่นเพลงระบำบ้านนานานมาแล้ว

จังหวัดนครนายกถือเป็นแหล่งที่พบว่ามีเพลงระบำบ้านนา มีพ่อเพลงแม่เพลงระบำบ้านนาอยู่ที่จังหวัดนครนายก อำเภอบ้านนา ซึ่งพ้องกับชื่อเพลงว่า “ระบำบ้านนา” แต่ในปัจจุบันพ่อเพลงและแม่เพลงที่ยังมีชีวิตอยู่จะพำนักอยู่ที่อำเภองครักษ์ทั้งหมด ลีลาทำนองของเพลงร้องจะสั้น ช้า วนไปวนมา แต่มีการเอื้อนในคำคอและการเอื้อนต่อเนื่องของแต่ละพยางค์ ส่วนภาษาที่ใช้จะเป็นภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียน เพราะเป็นบทเพลงที่ร้องโต้ตอบกันระหว่างชายและหญิง นิยมใช้ศัพท์แบบชาวบ้าน มีคำที่เป็นลักษณะสองغامสองแ่งและคำพวน ลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนแปดหัวเดียว เรื่องราวในบทเพลงมักจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เกี่ยวข้องกับการเมือง ศาสนา มีการแทรกคติสอนใจ สุภาษิต คำพังเพย อยู่ในบทเพลงอยู่เสมอ

*งานวิจัยของ รศ. กาญจนา อินทรสุนานนท์ รศ. มานพ วิสุทธิแพทย์ และ เมธี พันธุ์วราทร เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เพลงระบำบ้านนา ตำบลบางลูกเสือ อำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก”

การเล่นเพลงนั้นก็มีหลายโอกาส อาทิ งาน
สงกรานต์งานประจำปีของจังหวัดและวัดในละแวกบ้าน
งานเทศกาลต่างๆ และรับงานที่มีเจ้าภาพว่าจ้างไป
แสดงในงานบุญต่างๆ

องค์ประกอบของเพลงระบำบ้านนา

เพลงระบำบ้านนามีองค์ประกอบในการแสดงดังนี้
- ไหว้ครูฝ่ายชาย

- ไหว้ครูฝ่ายหญิง
- บทประโลมหรือบทเชิญ
- บทผูกรัก
- บทคู่ขอ
- บทลักหาพานี้
- บทชิงชู้หรือตีหมาคว่ำ
- บทลาจาก

การแต่งกาย

แม่เพลงและลูกคู่ฝ่ายหญิง นุ่งโจงกระเบนสวมเสื้อลูกไม้แขนสั้น มีผ้าคล้องคอห้อยยาว ใส่เครื่องประดับ
ตามสมควร

พ่อเพลงและลูกคู่ฝ่ายชาย นุ่งโจงกระเบนสวมเสื้อคอพวงมลายู มีผ้าขาวม้าคาดเอว

แม่เพลงและลูกคู่ฝ่ายหญิง

แม่เพลง นางมะลิ มูลศรี

สถานที่แสดง

แสดงได้ทุกที่ เช่น ลานบ้าน ลานวัด บนเวทีจัด
ให้แสดงแล้วแต่ความเหมาะสมตามโอกาสต่างๆ

พิธีไหว้ครู

ก่อนการแสดงทุกครั้งต้องมีการไหว้ครูซึ่งต้องมี
เครื่องประกอบพิธีไหว้ครูดังนี้

1. ขันน้ำโลหะ จำนวน 1 ไบ
2. ดอกไม้ จำนวน 1 กำ
3. ฐูป จำนวน 3 ดอก
4. เทียน จำนวน 1 เล่ม
5. เหล้าขาว จำนวน 1 ขวด
6. บุหรี่ จำนวน 1 ซอง
7. เงินกำนล จำนวน 48 บาท

เครื่องประกอบพิธีไหว้ครูนี้จัดเป็น 2 ชุด ให้พ่อ
เพลงทำพิธี 1 ชุด แม่เพลงทำพิธี 1 ชุด และเพิ่มเหล้า
ขาวอีก 1 ขวด ฐูปอีก 3 ดอก สำหรับไหว้เจ้าที่

ทั้งพ่อเพลงและแม่เพลงก็ทำพิธีไหว้ครูโดยจุดฐูป
เทียนปักไว้ในขันวางดอกไม้และใส่เงินกำนลไว้ในขัน
และจุดฐูป 1 ดอก เทียน 1 เล่ม วางไว้กลางลานที่จะ
เป็นที่ร้องเล่นเพลง แล้วเปิดขวดเหล้าขาวเทเหล้าขาว
ลงในแก้วประมาณ 1 ใน 3 ของแก้ว แล้วไปจุดฐูป
ไหว้เจ้าที่ เทเหล้าขาว 1 ใน 3 ของแก้วเช่นเดียวกัน
แล้วปักฐูปไว้นอกบ้าน หลังจากนั้นพ่อเพลงแม่เพลงก็
ทำน้มนต์โดยเทน้ำใส่ขันแล้วจุดฐูปปักไว้ในขันดอกไม้
จุดเทียนให้น้ำตาเทียนหยดลงในขันน้มนต์ พร้อมทั้ง
ว่าคาถา (คำอัญเชิญเทพยดาและครูเพลง) ของแต่ละ
คนเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเองและหมู่คณะ

เสร็จแล้วก็จะดื่มน้ำมันตืนชั้น โดยฝ่ายชายก็จะดื่ม
น้ำมันต้งของพ่อเพลง ฝ่ายหญิงก็จะดื่มน้ำมันต้งของแม่
เพลง เมื่อเสร็จพิธีการก็จะมีการร้องเพลงไหว้ครูโดย
ฝ่ายชายเป็นผู้เริ่มร้องบทไหว้ครูขึ้นก่อน บทร้องต่างๆ
เป็นบทเก่าที่พ่อเพลงและแม่เพลงจดจำไว้ และมี

บทร้องที่แต่งขึ้นใหม่จากปฏิภาณไหวพริบของพ่อ
เพลงและแม่เพลงเองด้วย

บทไหว้ครูฝ่ายชาย

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึก

วิทยากร พ่อแสวง ดอกบัว อายุ 87 ปี

สร้อย ยอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
พ่อเพลง ก่อนจะวาระบายกมือประจำขึ้นเหนือเศียรขอให้อ่านแนบเนียนเหมือนยังกับกลองรำมะนา
ลูกคู่รับสร้อย ยอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
พ่อเพลง ลูกจะไหว้บิดาองค์พระมารดร
 ที่ได้อุ้ม (เสียด) อุทรเลี้ยงมา
 ท่านอุ้ม (เสียด) อุทรป้อนน้ำวันละสามเวลา
 ยกคุณแม่เจ้าขึ้นวางไว้บนเกล้าเกศา

พิธีมอบตัวเป็นศิษย์

พิธีไหว้พระภูมิเจ้าที่

- ลูกคู่รับสร้อย
พ่อเพลง ขอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
 ขอไหว้พระพุทธรขอไหว้พระธรรม
 ขอให้ท่านแนะนำลูกมา
 ขอไหว้แม่พระธรณีที่ลูก (เสียด) ใต้นั่ง
 ต้นลึกหนาบางไปทุกแหล่งหล้า
- ลูกคู่รับสร้อย
พ่อเพลง ขอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
 จะขอไหว้เสื่อเมืองทรงเมือง
 ที่รุ่งเรืองรุ่งโรจน์ไป (เสียด) กับต่างประเทศเดชา
 ขอไหว้พระพุทธรขอไหว้พระธรรม
 ขอให้มาแนะนำปัญญา
 ขอไหว้พระธรรมแนะนำชาวโลก
 ที่นำสัตว์ข้ามโลกไปทุกแหล่งหล้า
- ลูกคู่รับสร้อย
พ่อเพลง ขอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
 ขอไหว้ครูพักลักจำ
 ครูแนะนำทุกแหล่งหล้า
 ที่ท่านสั่งสอนทุกถ้อยทุกกลอนทุกเวลา
 ถ้ามันหญิงใดถ้ามาสู้นั้น
 ให้มันยืนตัวสันเหมือนกินหมากยันกันละเหวยเมายา
- ลูกคู่รับสร้อย ขอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย

บทไหว้ครูฝ่ายหญิง

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่มะลิ มูลศรี อายุ 86 ปี

สร้อย ยอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย

แม่เพลง ไหว้พระเสียดก่อนแล้วก็ย้อนมาทีหลัง

ตามกระทุ้ครูสั่งสอนมา

สิบนิ้วประนมยกขึ้นเสมอเศียร

ต่างดอกไม้รูปเทียนบูชา

จะไหว้พระพุทธรูปที่ท่านเลิศล้ำ

จะไหว้พระธรรมให้มีปัญญา

จะไหว้พระสงฆ์ที่องค์ประเสริฐ

ท่านเป็นผู้ล้ำเลิศสั่งสอนมา

ไหว้พระภูมิเจ้าที่

ตลอดแม่พระธรณีแม่คงคา

จะไหว้พระคุณที่ท่านปกเทศจะไหว้พระเดชปกเกล้า

พระคุณท่านดั้นเกล้าเลี้ยงดูมา

ไหว้ครูพักได้ลักจำ

ไหว้ครูระบำได้เรียนมา

ขอให้ครูเล็กนั้นอยู่เบื้องซ้าย

อีกทั้งครูใหญ่ให้อยู่เบื้องขวา

หากว่ามีศัตรูให้มันแพ้รู้

ทั้งกลอนโลกกลอนลา

ลูกคู่รับสร้อย ยอกรเจ้าเอย ลูกจะขอวันทา ชายนะ เขารำ เอยงามเอย

บทไหว้ครูนั้นเป็นบทที่สำคัญมากเพราะเป็นบทที่ร้องนำขึ้นก่อน โดยความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพพ่อแม่ ครูอาจารย์ ซึ่งในค่านิยมของคนไทยให้ความสำคัญเคารพและนับถืออยู่เสมอ โดยมีความเชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ พ่อแม่ ครูอาจารย์ จะมีฤทธานุภาพให้คุณแก่ศิษย์ แก่ผู้ที่ให้ความเคารพนับถือ โดยช่วยให้สามารถจดจำคำสอน ตำวนกลอนเพลง ให้มีปฏิภาณไหวพริบสามารถร้องเพลงได้ตอบกับอีกฝ่ายหนึ่งได้เป็นอย่างดี คิดกลอนได้ไม่ผิด แก่กลอนที่อีกฝ่ายร้องมาได้เป็นอย่างดี ไม่อับอายขายหน้า การอับอายขายหน้าที่สุดของพ่อเพลงแม่เพลงก็คือ การร้องได้ตอบกลอนของอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้และการลงกลอน

ผิดเสียง เช่น กำลังร้องกลอนได้อยู่ (ลงเสียงสระไ) แต่เมื่อร้องกลอนต่อแล้วกลับไม่ได้ร้องเสียงสระไ ทำให้ร้องไม่ลงกลอน ลักษณะนี้ทำให้ผู้ร้องต้องเสียหน้าและอับอาย

ค่านิยมในการไหว้ครูนั้นมีอยู่เสมอในศาสตร์ด้านศิลปวัฒนธรรมของไทย โดยถือว่าการยกย่องยอมรับเป็นศิษย์และเป็นครู ถือเป็นการละทิวของศิษย์และให้เกียรติยกย่องนับถือครูบาอาจารย์ ไม่ว่าจะมีการร้องเพลงสักกี่ครั้งก็ต้องมีการไหว้ครูก่อนเสมอ และยังมี การไหว้ครูประจำปีอีกด้วย

เมื่อร้องบทไหว้ครูเสร็จแล้วทั้งชายและหญิงก็จะร้องบทประ คือบททักทาย มีตัวอย่างบทประ ดังนี้

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร พอบุญลือ มุลศรี อายุ 70 ปี

แม่มะลิ มุลศรี อายุ 86 ปี

แม่แดงอ่อน ใจเย็น อายุ 61 ปี

แม่เคย ดอกบัว อายุ 75 ปี

สร้อย กีกก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
 พอบุญลือ เชิญแม่เชิญ เวลามันจะเกินกันลงไป
 พี่มาตั้งวงคอยทำอิหนูเอ๋ยเอ็งอย่าชักชักกันทำไม
 ร้องเรียกชื่อตั้งนานแสนนาน
 ถามว่าน้องทำงาน (เสียว) อะไร
 สร้อย กีกก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขารำงามเอย
 แม่มะลิ แจ้วแจ้วแว้วเสียงสำเนียงเสียงจำ
 ตอบตามขานขานยังไม่แน่สำเนียง
 ยังไม่แน่สำเนียงยังไม่รู้ที่ไหน
 เสียงเป็ดก็ไหวเสียงไก่มันมาเรา
 หมูหมาหอนเห่าอยู่มากมาย
 หรือจะเป็นพวกกำเรบน้ำฤทธิสุรา
 เมามายกันเสียวมาเล่ายังงี้
 หรือจะเป็นพวกขอทานทำไมมันไม่ตีโตน
 จะมาร้องเสียงตะโกนหาใคร
 สร้อย กีกก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขารำงามเอย

แม่แดงอ่อน

จะมาร้องเสียงตะโกนหาใคร
 สาวน้อยเยื้องย่องเข้าในห้องเครื่องแป้ง
 พากันตบแต่งร่างกาย
 พลังก็หีบสีจำปี (แม่เอ๊ย) ขึ้นมาพาดบ่า
 แล้วก็หีบสีจำปีมาสวมใส่
 หีบเอาหวีน้อยมาสอยเสย
 ผมน้องเสียก็เลยกระจาย
 ผมงจะหล่นเสียสักเส้น
 ฉันก็เห็นว่ามันไม่งาม
 บ้างก็หีบ (เอาเสีย) ก็น้ำมันใส่
 หีบเอาแป้งผัดหน้าเสกก็มหานิยม
 ให้พวกผู้ชายหลงมามากมาย
 หีบเอาแหวนน้อยพลอยนพรัตน์
 ทยาสิบสองนักษัตริ (เข้ามา) สวมใส่

สร้อย

กีก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขาร่างามเอย

แม่เตย

แต่งตัวเสร็จปล้นน้องไม่ทันอยู่ซ้ำ

ออกจากห้องเคหาเรือนใหญ่
 นิ้วใส่แหวนแขนใส่สร้อย
 ฉันก็เดินยิ้มน้อยยิ้มใหญ่
 เกรงดินจะเหยียบหัวลอด
 ดินก็ลอดเหยียบหัวตง
 สาวน้อยก็ลงเสียเสียบันได

สร้อย

กีก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขาร่างามเอย

แม่มะลิ

สองดาสำมอม
 แลไปดูตามช่องเชิงชาย
 แลเห็นดำดำ
 นึกเสียว่าตอระกำไหมไฟ
 เหลือบเห็นคนจงนยีนงัน
 เอ๊ะจะไปไหนกันมากมาย
 ไ้บ้างถือมิดไ้บ้างถือปิ่น ฉันก็ยืนสับสน
 ไ้พวกนี้มันจะไปปล้นกันที่ไหน
 ขวัญน้องมันหนีทั้งดีก็หุด
 เที้ยวแห้งหายหมดเสียทั้งกาย
 ฉันมายืนสับสน

ไอ้พวกนี้จะปล้นกันที่ไหน
 ร้องเรียกขวัญเอ๊ยขวัญมา
 เอ็งอย่ากลัวคนบ้าไปทำไม
 เรียกขวัญฉันมาให้หายประหม่า
 ฉันก็มีวาจาถามไถ่
 ว่านายจ่านายนี่ไปทางไหนกันมา
 หรือนำสินค้าเข้ามาขาย
 จีนเจ้าพรมเจียมได้มาเทียมไหมแท้
 จะเป็นผืนม่วงแพรหรือยังไฉ
 หรือว่าเป็นโตะด่วนที่แจกยวนหิยี่
 จะเป็น (เสีย) ตานี่มาแต่ไหน
 หรือว่าเป็นลูกแจ็กทำไมไม่เล็กเหมือนยังกับเตี้ย
 หรือมาโกนผมเปียเมืองไทย
 หรือว่าเป็นไทยแท้หางตาแกไม่ทิ้ง
 ดูที่พวงจ้ำปิ้งของน้องรำไป
 สร้อย ก๊กก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขาร่างามเอย

หลังจากบทประทีก็จะ มี *บทเชิญ* ซึ่งจะมีเนื้อความในทำนองเชื้อเชิญได้ตอบกับฝ่ายชาย ถามไถ่สารทุกข์
 สุขด้วยกันและกัน มีตัวอย่างบทเชิญดังนี้

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่มะลิ มุลศรี อายุ 86 ปี

สร้อย
 แม่มะลิ
 ก๊กก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขารำ เอียงามเอย
 เชิญนายเข้ามาในบ้าน มารับประทานน้ำท่า
 กินหมากสูบยาให้สบาย
 โนนน้ำในอ่างไอ้เด็กมันล้างหินอ่อน
 มาล้างหน้ากันเสียก่อนแล้วค่อยไป
 เชิญนายขึ้นมานบ้านมารับประทานน้ำท่า
 กินหมากสูบยาให้สบาย
 กินหมากเสียพี่สูบบุหรี่ของน้อง
 ยาตัวใบตองถมไป
 ถึงน้องไม่มีจะหาให้พี่แกลกิน
 ฉันไม่กลัวหมดสิ้นเสียเมื่อไร
 พลุนาบหมากหนีบฉันจะจับพลูแข็ง
 ทั้งยาตำปูนแดงเอามาให้
 ถ้าจะกินหมากสดให้มีรสร้อย
 จะต้องแถมยาฝอยสักขย้อมใหญ่ ๆ

ในบทเชิญนี้จะเห็นวัฒนธรรมไทยในการต้อนรับ เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ ดังมีคำพูดที่ว่า “ต้อนรับจับคู่” “เลี้ยงคูปูเสื่อ” “กินหมากสุบยา” “กินหมากกินพลู” วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับหมากก็มีมากในสมัยโบราณ จนมีคำพูดว่า “ข้าวยากหมากแพง” จนถึงประเพณีแห่ขันหมาก ในปัจจุบันก็ยังนิยมกันอยู่สำหรับวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกินหมากนั้นมีข้อคิดที่เกี่ยวข้องและน่าสนใจอีกมาก

หลังจากบทเชิญก็จะมี บทซักถาม แล้วแต่เรื่องราวที่จะนำมาซักถามกัน จึงจะเข้าสู่บทผูกรัก

บทผูกรัก

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึก

วิทยากร แม่มะลิ มุลศรี อายุ 86 ปี

พ่อบุญลือ มุลศรี อายุ 70 ปี

สร้อย รดยนต์มาลดถนนรถไฟ ชายนะ เขารำ เอยงามเอย

แม่มะลิ พ่อมาถึงก็เข้ามาทัก

ฉันไม่ทันรู้จักเสียว่าใคร

จะมารักน้องเอ๋ยก่อนชม

กลับไปบ้านจะสิ้นลมหายใจ

สร้อย รดยนต์มาลดถนนรถไฟ ชายนะ เขารำ เอยงามเอย

พ่อบุญลือ กลับไปบ้านจะสิ้นลมหายใจ

ถ้าแม้น้องลงทะเลพี่ต้องเร่เรือรอ

ถ้าน้องเืองคบ่อจะไปปรับตัวเองช่วยให้

ถ้าน้องเืองคบ่อพี่จะคว่ำเอาไว้

จะไปรดไปเรือให้มันถึงเร็ว

หรือจะขึ้นบันเอวพี่ชาย

แหมมันขึ้นบันเอวเืองเอ๋ยยังช้า

หรือจะขึ้นคอเข้าไปก็ได้

พอไปครั้งทางฉันจะวางจ่อ

จะเรียกค่าขี่คอก่อนให้เท่าไร

ในบทผูกรักนี้คือการพูดจาเกี่ยวพาราสีกันระหว่างพ่อเพลงและแม่เพลง และจะมีคำและข้อความที่ฟังแล้วสนุกสนาน ใช้คำพูดกินใจ คำพูดอวดรำอวดรวยของชาย และคำพูดเปรียบเทียบสองแง่สองง่ามหลายตอน แต่ฝ่ายชายจะต้องร้องให้ฝ่ายหญิงพอใจ

เมื่อร้องเล่นบทผูกรักแล้วตกลงปลงใจกัน มีการสู่ขอถ้าไม่ให้ก็ต้องพาหนี ซึ่งจะมีบทร้องต่อเนื่องกันไป เมื่อมาอยู่ด้วยกันจนมีลูกก็จะร้องเล่น บทชิงชู หรือ ดีหมากหัว

ตัวอย่าง บทชิงชู้ หรือ ตีหมากผัว

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่มะลิ มุลศรี อายุ 86 ปี

สร้อย กีกก้องเจ้าเอย ท้องทุ่งพระเมรุไกร ชายนะ เขารำ เอยงามเอย
 แม่เฮ้ยกาเว้าว่ากาเว้า
 นี่มันมาส่งข่าวเสียงอะไร
 ยินเสียงแจ้ว ๆ มันแว่วหูจ๋า
 ใครมันมาเรียกหาฉันทำไม
 จะออกไปดูซิไอ้หนูเอ็งจะอยู่กับบ้าน
 ใครมันมาเรียกขานกันเสียทำไม
 ร้องว่าใครเล่าเอ็งเอ๋ยใครเล่า
 เอ็งจะเข้ามาหาฉันทำไม
 พอพี่บอกกิตติศัพท์น้องก็ส่งภาษา
 ว่าผัวมรณาจริงไหม
 แกมาบอกกับน้องเวลาเดี๋ยวนี้
 ไอ้ผัวก็ตายเป็นผีเชื่อไหม
 ว่าผัวก็ตายกลายเป็นผี
 อยู่ที่กองทหารปืนใหญ่
 น้องมาเฝ้าคอยอย่างน้อยจิต
 ไอ้พวกนี้มันจะคิดหาใคร
 มันจะคิดมาฆ่าผัว
 มันจะมาตีท้ายคร้วกันหรือยังงี้

ในบทชิงชู้นี้เป็นช่วงที่สนุกสนานมากเพราะบทกลอนจะมีคำกนใจ ให้อรรถรสในทางภาษาที่มีคำคล้องจอง สัมผัสกัน และมีความหมายเข้าใจง่าย ยังมีอยู่อีกบทหนึ่งที่มีความหมายดีในความสัมพันธ์ของครอบครัว ทั้งยัง ทราบถึงพันธุ์ไม้ที่พบเห็นมากในแถบจังหวัดนครนายก

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่แดงอ่อน ใจเย็น อายุ 61 ปี

ว่ายามแม่จากไอ้ลูกก็นั่งหน้าจ้อย
 น้ำตาแม่หยดไหลย้อยเสียวลงเป็นไข
 ว่าแม่ไปแล้วจะไม่ไปลับ
 อีกสองสามวันแม่จะกลับมาใหม่
 หันหน้าเสียวก็สั่งหันหลังแม่จะลา
 ว่าไปแล้วลูกจำแม่ต้องไป
 ว่าเดินในดงมันก็แสนกันดาร
 ไม่มีเรือนไม่มีบ้านกันที่ไหน
 ต้นวุ้นเป็นแถวต้นแต้วเป็นทิว
 นึกาหลงสูงลิ่วเสียวในไพร
 หอมเอ๋ยแต่ดอกว่าเอ๋ยดอกกล้าควน
 นี่มันเป็นเรื่องสวนเรือกสวนของใคร

บทชิงชู้หรือตีหมากั้ว จะนิยมเล่นกันมากเพราะสนุกสนานทั้งคนเล่นและคนดู

บทชิงชู้จะร้องเล่นโดยสมมติว่าเมื่ออยู่กินกันเป็นครอบครัว มีลูก ฝ่ายชายต้องถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารแล้ว
 หายไปนานไม่ส่งข่าว ฝ่ายหญิงไปมีผัวใหม่ พอฝ่ายชายกลับมาก็ร้องเล่นบทชิงชู้กัน แต่ถ้าฝ่ายชายไปเป็น
 ทหารแล้วไปมีเมียใหม่ ฝ่ายเมียหลวงตามไปพบเข้าก็เล่นบทตีหมากั้ว คือร้องเล่นต่อว่าต่อขานทั้งเมียใหม่
 และผัวตัวเอง

บทชิงชู้และตีหมากั้ว จะเลือกเล่นอย่างใดอย่างหนึ่ง การร้องต่อว่าต่อขานไปโดยมุขปาฐะทั้งพ่อเพลงและ
 แม่เพลงนั้นเขียนและอ่านหนังสือไม่ได้ ใช้วิธีการจดจำจากครูและต้นคำกลอนเอง

บทลาจาก

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่มะลิ มูลศรี อายุ 86 ปี

แม่แดงอ่อน ใจอ่อน อายุ 61 ปี

แม่มะลิ

หันหลังมาลาฉันก็กินน้ำตาเสียไม่วาย
 ฝนมักตกเจ็ดแปดห้ามันเท่าน้ำตาเสียเมื่อไร
 กอดเท้าลงดินกอดหัวตีนลงด้าว
 เสียตายแต่แม่สาว ๆ เขาจะไป
 เมื่อยามเอ็งไปกินโต๊ะตลาด
 ยังไงจะลืมถาดอีหนูเอ๋ยตะไล

แม่แดงอ่อน มีคุณถนอมศรีแกยินดีจะได้จัด
 จะเอาไปออกโทรทัศน์หรือยัง
 แก่ไปสืบหาเรื่องไปที่เมืองธรรมศาสตร์
 แก่ได้ไปหาประวัติเอามาไว้
 ขอให้แกเจริญไปด้วยพรพระ
 ให้อายุวรรณะผ่องใส
 ขอให้มั่งเงินทรัพย์รับเงินแสน
 อยู่คู่เสียวอยู่กับแฟนจนวันตาย

แม่มะลิ ให้อยู่คู่เสียวกับแฟนจนวันตาย
 ขอให้เอ็งภิญโญยิ่ง ๆ
 ตลอดทั้งผู้หญิงผู้ชาย
 ขอให้เอ็งสุขชีสุโข
 อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร

แม่แดงอ่อน อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร
 มีพวกนักศึกษาเขามาหาความรู้
 เขามาเรียนเสียเล่ากับครุครูใหญ่
 แม้จะเรียนเสียอะไรเราก็ควรรู้
 จึงมารีบหาครูกันเข้าไว้
 คุณถนอมศรีเราก็อ่าไปลืม
 เปรียบเหมือนน้ำซึมน้ำซึมบ่อทราย

แม่มะลิ เปรียบเหมือนยังกะน้ำซึมน้ำซึมบ่อทราย
 จะได้สมุดที่ไหนหนอจะได้ดินสอที่ไหนสักหน่อย
 จะได้เขียนรูปวาดรอยเสียเข้าไว้
 เมื่อยามเอ็งไปแม้ว่าใจจะขาด
 จะหาเงินสักบาทไม่ได้
 ถ้าแม่เอ็งไปเสียนะอย่าลืม
 เสียนะแม่น้ำซึมน้ำซึมบ่อทราย

ในบทลจากนั้นนอกจากความอาลัยอาวรณ์แล้ว ก็ต้องมีการให้ศีลให้พรผู้ชมเพื่อการลาที่ยังคิดถึงกัน การให้พรนั้นมีอยู่แทบทุกบท มีแต่สิ่งที่ตั้งงามซึ่งเป็นธรรมเนียมของการเล่นเพลงว่าในตอนท้ายของการเล่นต้องร้องบทลจากผู้ชมและให้พรแก่ผู้ชมตามธรรมเนียมไทย “ไปลามาไหว้”

ในวัฒนธรรมไทยการไปลามาไหว้เป็นสิ่งที่ตั้งงามรวมทั้งเป็นการอ่อนน้อมถ่อมตน ทำให้คนรักใคร่เอ็นดู จะทำการสิ่งใดก็สำเร็จสมประสงค์ได้ง่าย

ลักษณะของวัฒนธรรมนี้เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของคนไทยซึ่งสั่งสมอบรมต่อๆ กันมาตั้งแต่ปู่ย่า ตายายจนถึงลูกหลาน การร้องเล่นเพลงก็ถือตามลักษณะวัฒนธรรมไทยตั้งแต่มีการไหว้ครู แล้วร้องเล่นเป็นเรื่องราวจนหมดเวลาก็ต้องลงบทลจากและให้ศีลให้พร

การเล่นเป็นเรื่องราวก็จะเล่นตามกระสวนเพลงที่ได้อธิบายไปแล้ว นอกจากนั้นก็จะมีการเล่น บท เบ็ดเตล็ด ดังตัวอย่าง

บทเบ็ดเตล็ดสิบสองนักษัตริ

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง
วิทยากร แม่มะลิ มูลศรี อายุ 86 ปี

แม่มะลิ

ปืชวดว่าหนูมันชอบอยู่รูกิน

ตามโพรงไม้ได้หินอาศัย

ปืฉลูว่าวัวแม่เอ๋ยว่าตัวแดงแดง

ชอบกินหญ้าแห้งกำใหญ่

ปืขาลว่าเสื่อสัตว์ที่เหลือบริสุทธิ์

ชอบกินเนื้อมนุษย์รู้ไหม

ปืเถาะว่ากระต่ายมันชอบอาศัยอยู่ในป่า

ร่วมไม้ชายคาอาศัย

ปืมะโรงงูใหญ่ตัวมันเหยียดยาว

ถ้ามันกัดใครเข้าต้องเอาต้นเขยตาย

น้ำประสานสุรรายกินยาทาแล้วจะหาย

ปืมะเส็งงูเล็กเด็กเด็กเสียนมันกลัว

ยกหูชูหัวดูไม่ได้

ปืมะเมียว่าม้าศักดิ์นาเขาจะขี่

ถ้าไม่วังเขาจะตีเสียให้ตาย

ปืมะแมเขาว่าแพะมันชอบไปแทะหญ้าเหียน

กินเสียจนที่เขาเตียนรู้ไหม

ปืวอกว่าลิงเป็นสิ่งหลอกหลอน

มันเป็นของแน่นอน เสียเมื่อไร

ปืระกาว่าไก่มันชอบอาศัยคู้เจี้ย

กินของที่ตกหกเรียเลี้ยงกาย

ปืจอนว่าหมาศักดิ์นาไม่มีสกุล

มันก็อยู่ใต้ถุนเรือนใหญ่

ปืกุนว่าหมูมันต้องอยู่แต่ในเล้า

กินรำปนน้ำข้าวไม่ซำมันก็ตาย

บทเบ็ดเตล็ด “ซักถามวิชาอวดวิชา”

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร พ่อบุญลือ แดงอ่อน อายุ 70 ปี

พ่อบุญลือ

เราก็บวชกันมานานเป็นสมภารเสียแล้วลึหน่า
อยู่กับวัดอยู่กับวาถามว่าจิ้วรมี่ก็กระทง
ถามว่าสบงมีกี่ชาย
เสมามีก็ทศลูกนิมิตมีก็ใบ
ทั้งลูกเล็กลูกใหญ่เจียวล่า
ถามมาอย่างนี้เ็งจะว่ายังไง
จะบอกให้ก็ได้เจียวล่า
จิ้วรมี่มีสิบหกกระทง
สบงมีสองชายเสมามีสี่ทศ
ลูกนิมิตมีเก้าใบ
มีทั้งลูกเล็กลูกใหญ่เจียวล่า
ลูกใหญ่ที่ปิดทองนั้นเขาแขวนกลางซื่อ
ลูกเล็กเขาก็กองเอาไว้ใกล้ๆ
ถ้ากองเป็นกลุ่มเขาฝังไว้ที่ซุ้มประตู
ที่เราคุมมอดตลอดกันอยู่นี้ยังไง

ในบทเบ็ดเตล็ดที่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วยังมีอีกหลายบทที่มีการซักถามกันระหว่างชายหญิง โดยมีการแทรกความรู้ต่างๆ เอาไว้ เรียกกันว่าซักพระไตรปิฎก เช่น ถามความรู้เรื่องเรือ, การเคารพครู ฯลฯ ซึ่งมีคำสอนแฝงไว้ในบทร้อง ตัวอย่างเช่น

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่มะลิ มูลศรี อายุ 86 ปี

แม่แดงอ่อน ใจเย็น อายุ 61 ปี

แม่มะลิ

มาเถอะนะแม่มา
เ็งเอ๊ยหลานมาขายจะกล่าววาจาไว้ให้
พวกนักศึกษาเขามาเปลี่ยนสี
ของเก่าของเรายังมีมากมาย
เรามาอนุรักษ์กันเอาไว้บ้าง
เพราะว่าเด็กรุ่นหลังยังไม่เข้าใจ

แม่แดงอ่อน

เพราะไอ้เด็กกรุ่นหลังเขายังไม่เข้าใจ
ศรีนครินทร์นั้นเป็นถิ่นครูสอน
อาจารย์เขามาวอนเอาไว้ให้
พวกนักศึกษาเขามาหาความรู้
เขาจึงเข้าหาครุครูผู้ใหญ่
เมื่อจะเรียนอะไรที่เอ็งควรรู้
ถ้าเอ็งไม่เข้าหาครูเอ็งจะรู้กันได้อย่างไร

บทเบ็ดเตล็ด “การทำมาหากิน”

บันทึกเสียงเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2544

นายเมธี พันธุ์วราทร ผู้บันทึกเสียง

วิทยากร แม่แดงอ่อน ใจเย็น อายุ 61 ปี

เกษตรเดี๋ยวนี้พวกเราที่มีพอเพียง
สำหรับไว้เป็นเสียเล่าเสียงเลี้ยงกาย
ทำไร่นาเลี้ยงปลาสวนผสม
เกษตรเขามาอบรมเอาไว้
กินน้อยจ่ายน้อยพวกเราค่อยๆ ประหยัด
จะใช้จ่ายเสียให้จำกัดได้ไหม
ใช้ให้อยู่รอดไปตลอดไม่ต้องห่วง
เพราะเรามีในหลวงมาเป็นกำลังใจ

ในบทนี้พูดถึงการเกษตรพอเพียงและการทำไร่นาสวนผสมที่เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของเกษตรกรตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าเพลงระบำนานานี้มีความทันสมัยทันต่อเหตุการณ์ซึ่งเพลงของชาวบ้านก็มีส่วนช่วยประเทศชาติในหลายๆ ด้าน ทั้งทางวัฒนธรรม การมีอุดมการณ์เกี่ยวกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ปลุกฝังให้เป็นคนดี การกระจายข่าวสารและการมีค่านิยมที่ดีร่วมกัน เช่น การเคารพนับถือ พ่อแม่ ครูอาจารย์

ลีลาทำนองเพลงระบำบ้านนา

เพลงระบำบ้านนา

บทสืบทองนักซ์ตร

Voice 1

1 2 3

ปี ชาติ ว่า หนุ ปี จ ลู ว่า ทั่ว ตัว แดง แดง

Voice 2

1

4 5 6

มัน ชอบ กิน หญ้า แห่ง ก้า ใหญ่ ปี เลือ ปี

2

1

7 8 9

ถ้า ธา

ขาด ว่า เลือ ชอบ กิน เนื้อ ม มุขย์ ของ ไม่ มี บ วิ สุทธิ

2

1

10 11 12

เลือ เมื่อ ไร ปี เตะ ว่า กระ ต่าย มันชอบ อา คัย อยู่ ใน

2

1

13 14 15

ถ้า ธา ธา

ป่า เป็น ร่ม ไม้ ชาย คา เชื้อ มัย มะ รัง ุง

2

16 16 17 18

1
 2

ใหญ่ ตัว มัน นอน เหยียด ยาว ตัว แบน มัน กัด ใคร เข้า ก็ต้อง เอา ต้น เขย

19 19 20 21

1
 2

ตาย น้ำ กระ สาย ลู ภา ยา กิน ยา ภา แล้ว จะ

จำ ขา ช้ำ

22 22 23 24

1
 2

หาย ปี่ มะ เติ้ง งู เล็ก เอ๋ ให้ เด็ก เลีย มัน กลัว ยก หู ลู

25 25 26 27

1
 2

หัว ดู ไม่ ได้ ปี่ มะ เมีย ว่า ม้า คัก ตี นา เขา จะ

จำ ขา ช้ำ

28 28 29 30

1
 2

ขี่ ถ้า พี่ ไม่ วัง เขา จะ ตี เลีย ให้ ตาย ปี่ มะ แม ว่า

จำ ขา ช้ำ

1 ใหญ่ ปี่ กุณ ว่า หมู มัน ชอบ อยู่ แต่ ใน เล้า กิน รำ ปน

2

1 ข้า ไม่ ข้า ก็ ตาย

2

ข้า รำ ข้า

ประโยชน์ของเพลงระบำบ้านนา

ในด้านการศึกษ เราได้ประโยชน์ในทางมานุษย-
 คุรียงวิทยาของชุมชนในจังหวัดนครนายก ได้
 ทราบถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ในหลายๆ ด้าน อาทิ ด้าน
 การนำสมุนไพรไปใช้ การดำรงชีวิตของชาวบ้าน การ
 ทำมาหากิน พันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่กล่าวถึงในบทเพลง
 อาชีพหลักและอาชีพเสริมของชาวบ้าน

การทำนุบำรุงศาสนาและรักษาย่องและเทิดทูน
 พระมหากษัตริย์และราชวงศ์ ทำให้เห็นความสามัคคี
 ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการใช้ภาษาไทย
 เราสามารถศึกษาการใช้ภาษาได้เป็นอย่างดี โดยมี
 ตัวอย่างบทกลอนแปดหัวเดียว มีคำคล้องจองเป็น
 ตัวอย่างด้านภาษาไทยที่ใช้ในการประพันธ์มากมาย
 ใช้ได้ง่ายๆ อ่านแล้วเข้าใจเพราะเป็นภาษาของ
 ชาวบ้าน บทกลอนที่พ่อเพลงแม่เพลงร้องโต้ตอบกัน
 นั้นเป็นสำนวนเก่าที่ครูได้สอนไว้ บางบทเป็นบทใหม่
 ที่พ่อเพลงและแม่เพลงประดิษฐ์คิดสร้างสรรค์ขึ้นเอง
 เป็นลักษณะมุขปาฐะ เพราะการร้องเล่นเพลงพื้นบ้าน
 นี้จะต้องร้องโต้ตอบกันระหว่างชายและหญิงเรียกว่า
 ร้องเพลงปฏิพากย์ จึงต้องคิดสร้างสรรค์คำกลอนมา

แก้กันให้ได้ ฝ่ายชายว่าฝ่ายหญิงอย่างไร ฝ่ายหญิงก็
 จะโต้ตอบฝ่ายชายได้ไม่ให้อายเขา ประโยชน์ที่ได้รับ
 ด้านภาษาไทยจึงมีมากมาย สมควรที่ชนรุ่นหลังควร
 จะศึกษา

บทสรุป

เพลงระบำบ้านนาเป็นเพลงพื้นบ้านของภาคกลาง
 มีเฉพาะการร้อง, รำ และปรบมือประกอบการร้องเล่น
 โดยไม่มีเครื่องดนตรี มีการร้องสืบทอดต่อๆ กันมา
 ตั้งแต่ปู่ย่าตายาย เนื้อหาการเล่นเป็นเรื่องราวที่เกี่ยว
 กับการดำเนินชีวิต เริ่มตั้งแต่การไหว้ครูแล้วจึงร้อง
 บทประ บทเชิญ บทผูกรัก บทสู่ขอ บทลักหาพานี้
 บทชิงชู้ บทตีหมาคว่ำ ซึ่งเป็นบทที่ชาวบ้านจะชอบ
 มาดูมาฟังมากเพราะมีความสนุกสนาน นอกจากนี้ก็
 จะมีการร้องเล่นบทเบ็ดเตล็ดแล้วแต่เจ้าภาพจะชอบให้
 ร้องบทใดก็จะจัดให้ ทำนองร้องเพลงระบำบ้านนาจะ
 มีการเอื้อนลูกคอกมาก ก่อนข้างร้องยากจึงไม่ค่อยมี
 ใครหัดร้อง จึงหาผู้สืบทอดยาก ในการนี้ผู้เขียนได้ไป
 มอบตัวเป็นศิษย์ได้ฝึกหัดร้องและเล่นเพลงระบำบ้านนา
 เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมเพลงไว้ทั้งยังได้อุรักษ์และ
 วิเคราะห์บทเพลงไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษา

วิเคราะห์เพลงระบำบ้านนา ตำบลบางลูกเสือ อำเภอ ผู้เขียนได้นำเพลงระบำบ้านนาบรรจุไว้ในวิชาดนตรี
 องครักษ์ จังหวัดนครนายก” ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิง พื้นบ้านไทย ในหลักสูตรของสาขาวิชาดุริยางค-
 มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เป็นวิจัยพื้นฐานที่เก็บ ศาสตร์ศึกษา ให้นิสิตได้รู้จักและฝึกหัดร้องเล่น
 องค์ความรู้ด้านบทเพลงโดยมีผู้เขียนเป็นหัวหน้า เพลงระบำบ้านนาเพื่ออนุรักษ์และสืบทอดบทเพลงนี้
 โครงการวิจัย รองศาสตราจารย์มานพ วิสุทธิแพทย์ ไว้ต่อไป
 และอาจารย์เมธี พันธุ์วราทร เป็นผู้ร่วมวิจัย

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. เพลงและการละเล่นพื้นบ้านภาคกลาง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2522.
- กาญจนา อินทรสุนานนท์. การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง เพลงพื้นบ้านภาคกลาง
 ในระดับปริญญาตรีโดยใช้โมดูลกับการสอนปกติ. ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
 2526.
- “การวิเคราะห์รูปแบบเพลงพื้นบ้าน,” วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์. 11(2) : ฉบับที่ 2 ประจำภาคเรียนที่
 2 (2532).
- _____แนวการศึกษาเพลงพื้นบ้าน. ดนตรีไทยมัธยมศึกษาครั้งที่ 8 โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร,
 2525.
- กาญจนา อินทรสุนานนท์. มานพ วิสุทธิแพทย์ และเมธี พันธุ์วราทร. การศึกษาวิเคราะห์ เพลงระบำบ้านนา
 ตำบลบางลูกเสือ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก. งานวิจัยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
 แห่งชาติ, 2544.
- อเนก นาวิกมูล. บทเพลงนอกศตวรรษ. โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2521.